

Maerlant en de artes

F.P. VAN OOSTROM
(Rijksuniversiteit te Leiden)

Quidquid recipitur, recipitur ad modum recipientis moet Thomas van Aquino ooit hebben gezegd, en ook dit met reden; receptie is altijd bekrompen. Zo trof mij dan in het standaardwerk waarvoor op mijn fiches *RepRia* als bronvermelding reeds is ingeburgerd, dat Jacob van Maerlant zo alomtegenwoordig is. Het register telt 61 verwijzingen bij diens naam, waarmee Maerlant het alleen moet afleggen tegen W.L. Braekman, R. Jansen-Sieben en G. Keil. Het kon minder, en is ook typerend: de enige die in de sfeer der Middelnederlandse *artes* als primair auteur kan concurreren met de grote 'secundaire' schrijvers. Op het moment dat ik dit schrijf, ligt het symposium *Misselike tonghe* juist achter ons, bij welke gelegenheid Ria Jansen-Sieben mij in een van de discussies verraste met haar ervaring dat in het domein der *artes* het concept 'auteur', hoe vreemd dit ook moge klinken, literairhistorisch nauwelijks bruikbaar is. Als ik haar hier goed begrijp, is de 'aggregatietoestand' van de *artes*-teksten zo vol (anonieme) dynamiek dat het zinloos is om ze te willen classificeren in een corpus welomschreven geschriften van (op zijn minst in theorie identificeerbare) *auctores intellectuales*.

Of dit heel de waarheid is, kan hier in het midden blijven; in elk geval lijkt Maerlant ook hier eens te meer uitzonderlijk. Een flink deel van de Middelnederlandse *artes*-teksten gaat, met zoveel woorden dan wel op grond van identificatie onzerzijds, op diens evidente auteurschap terug. Het zijn er zelfs nog meer dan het *Repertorium* kan tonen, waar dit zich heeft beperkt tot (handschriften van) *Der naturen bloeme*, *Heimelijkheid der heimelijkheden* en *Lapidarijs*, over welke laatste sub L100 streng wordt opgemerkt: "In de editie wordt het zgn. auteurschap van Maerlant met geen enkel argument gestaafd". Maar zelfs als deze bron dus eigenlijk niet mee mag tellen, blijft toch het feit dat Maerlant ook een tekst over stenen moet hebben geschreven, en trouwens ook een over dromen (de verloren *Somnarijs*) – waarover het *Repertorium* begrijpelijkerwijze zwijgt, maar waarover ik bij gelegenheid een kleine vondst te melden heb. En daarmee zijn Maerlants activiteiten m.b.t. de *artes* nog niet uitgeput: per slot kennen we ook nog geo-

grafische en kosmologische uitweidingen in *Spiegel historiael*, *Historie van Troyen* en *Alexanders geesten*, waarvan misschien de langere een plaatsje onder de zon van het *Repertorium* hadden verdiend, zeker gegeven het principe van *superflua non nocent*. Maar de grens van overvloed en onbehagen blijft natuurlijk altijd vlottend; en vergis ik mij, of is Jacob van Maerlant voor de samensteller van het *Repertorium* geen ‘artist’ pur sang? Misschien dat hij, sinds Maerlant als auteur van de *Natuurkunde* kon worden afgeschreven, wat uit het hart geraakt is.

Maar desondanks! Want behalve veel, is het ook vroeg wat Maerlant en de *artes* bindt. Als we de in het *Repertorium* verwerkte bronnen op datering doornemen – laat ik het maar bekennen: ik ben zo vlijtig/dwaas geweest – dan is er maar zeer weinig dat ons naar de dertiende eeuw verwijst. Natuurlijk gaat zo’n redenering nogal mank: per slot is er een heel verschil tussen de datering van (vaak late) bronnen en de ouderdom van de erin vervatte teksten, en is bijvoorbeeld Dammes dertiende-eeuwse tolreglement slechts in een zestiende-eeuwse bron gerepertorieerd (S60). Maar voor de duur van deze squib zou ik toch even willen aannemen dat de schijn ons hier niet totaal bedriegt. Wat daarop misschien ook duidt, is dat temidden van de vroege *artes*-bronnen zich zoveel materiaal uit het Nederrijng gebied bevindt (O90, O100, T70, W60), wat lijkt te stroken met de authentieke voorhoede-positie van deze streek.

Proberen wij dan – voor wat het waard is – het profiel te schetsen van de dertiende-eeuwse *artes*-teksten in het Middelnederlands, dan komen we uit op: glossen (B230, K30, R30, S20, S30); ambtelijke (G70, G90) en magisch/medische notities (O90, O100, T70, W60; zie ook de combinatie van H170) – allemaal tekstjes die passen in de palm van de hand en die, hoe boeiend en belangrijk ook, gemeenlijk neergeschreven zijn in (vaak ook letterlijk) de marge van Latijnse handschriften. En dan, als enige opvallende uitzondering op dit beeld: Maerlants *Der naturen bloeme* (B810, D190, M190/T60). De vroegste volwassen *artes*-tekst?

Nu weten we natuurlijk dat het niet zo simpel ligt. Per slot refereert Maerlant in zijn *Der naturen bloeme* zelf aan een eerder *bestiaris* in het Middelnederlands door *Willem Utenhove*, een priester uut *Aerdenburch van goeden love*, welke auteur echter – reputatie en goede bedoelingen ten spijt – dankzij zijn voor een dergelijk genre twijfelachtige Franstalige bron *wart ontleet te lichte*. Stellig met Maerlants instemming is deze tekst inmiddels van de aardbodem verdwenen (de lijn die vaak geconstrueerd wordt naar het Nederfrankische “bestiaire d’amours” lijkt mij nogal dubieus) – maar hoe dan ook kan een en ander ons behoeden voor de boude stelling dat Maerlant

echt de allereerste Dietse *artes*-auteur geweest is.

Maar mogelijk was hij toch wel degelijk de eerste die de serieuze bronnen van de *artes*-wetenschap als volwaardige (rijm)teksten voor weetgierige lezers/luisteraars te boek stelde, en in wiens geval notaties van kennis omtrent de fysische wereld niet als "incidenteel" kunnen worden afgedaan. Bij Maerlant gaat het niet om het terloopse doorschemeren van zulke kennis in de volkstaal binnen een Latijns-geleerde context, maar om het welbewust, op grote schaal en systematisch verdietsen van wetenschap voor leken. Zijn bronnen waren er ook naar gekozen: de wetenschappelijke basisboeken als *Secretum secretorum* en geschriften van Honorius van Autun en Thomas van Cantimpré.

Dus ook voor de Middelnederlandse *artes* lijkt te gelden: in den beginne was de auteur. In drie decennia bracht Jacob van Maerlant een vloot van *artes*-teksten in het Middelnederlands tot stand die eeuwenlang, en hoeveel kleinere schepen (met en zonder naam) er nog langszij zouden komen, zou blijven varen. Natuurlijk zouden Maerlants teksten snel hun monopolie, en geleidelijk ook hun prominentie gaan verliezen, naarmate er op deelgebieden diepgravender geschriften kwamen, en andere terreinen ontsloten gingen worden. Ook waren hun lengte en hun rijm voorbestemd om ze, waarschijnlijk al vanaf de veertiende eeuw, gedateerd en tenslotte zelfs alleen al door de vorm achterhaald te maken.¹ Maar niettemin is op heel veel plaatsen van het *Repertorium* Maerlants erfenis nog zichtbaar, en blijft het verleidelijk om hem ook op dit gebied voor *vader der Dietse dichtren algader* te verslijten. Maerlant en de *artes*: het zou eigenlijk een boek op zich verdienen. Maar wie is, net als Maerlant zelf, genoeg alfa en bèta om zoiets te schrijven?

1 Zie hiervoor ook F.P. van Oostrom, 'Maerlant voor stad en burgerij', in H. Pleij (red.): *Op belofte van profijt. Stadscultuur en burgermoraal in de Nederlandse letterkunde van de late Middeleeuwen* (ter perse).